

■ درس نهم:

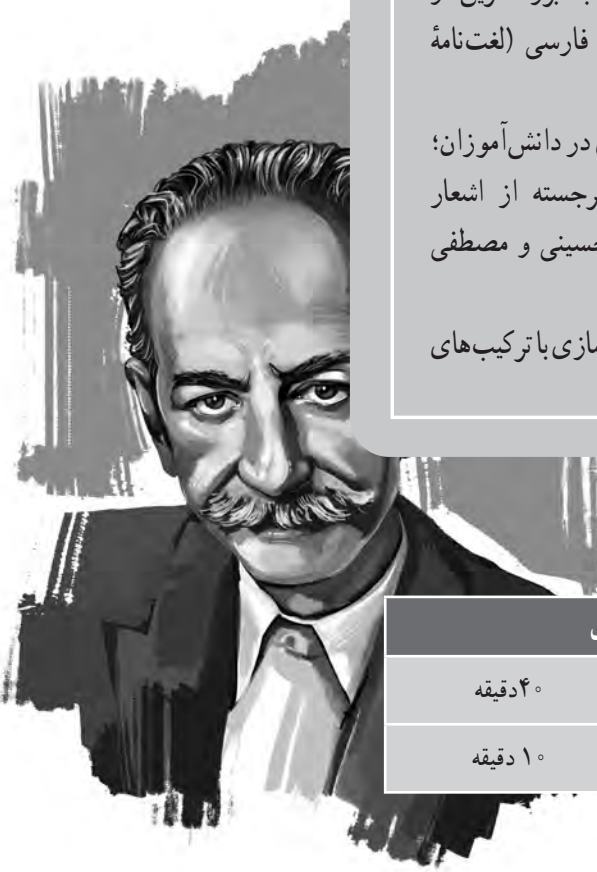
«رنج‌هایی کشیده‌ام که می‌رس»

■ اهداف

- ۱ آشنایی دانش‌آموزان با زندگی‌نامه دهخدا و چگونگی بهره‌گیری از آن؛
- ۲ ایجاد زمینه مناسب برای استفاده از فرهنگ لغت؛
- ۳ آشنایی دانش‌آموزان با بزرگ‌ترین و جامع‌ترین فرهنگ‌نامه فارسی (لغت‌نامه دهخدا).
- ۴ تقویت روحیه همکاری در دانش‌آموزان؛
- ۵ آشنایی با نمونه‌هایی برجسته از اشعار باباطاهر، سید حسن حسینی و مصطفی علی‌پور؛
- ۶ تقویت مهارت درواژه‌سازی با ترکیب‌های جدید.

■ آموزش

جلسه اول	
آموزش درس	۴۰ دقیقه
درک مطلب	۱۰ دقیقه

روش‌های پیشنهادی تدریس

۱ بحث و گفت‌وگو

۲ واحد کار (پروژه)

روش واحد کار

مراحل اجرا :

۱ در این روش دانش‌آموزان به صورت گروهی یا فردی به جمع‌آوری اطلاعات راجع به علی‌اکبر دهخدا و کارها و خدماتی که انجام داده است و همچنین در مورد لغت‌نامه دهخدا می‌پردازند. در مرحله بعد اطلاعات را دسته‌بندی می‌نمایند.

۲ سپس براساس اطلاعات گردآوری شده گزارشی می‌نویسند و آن را در کلاس عرضه می‌کنند. درس «رنج‌هایی کشیده‌ام که می‌رس» علی‌اکبر دهخدا و چگونگی جمع‌آوری لغت‌نامه دهخدا را به خوبی به دانش‌آموزان معرفی می‌کند.

* لغت‌نامه دهخدا یک واژه‌نامه عمومی است. این لغت‌نامه که در حکم دایرةالمعارف است، به همت استاد علی‌اکبر دهخدا و به کمک گروهی از متخصصان زبان و ادبیات فارسی گردآوری شده است. این لغت‌نامه حاوی واژه‌ها، اسامی، مکان‌ها، گیاهان، جانداران و... است و بر اساس حروف الفبا مرتب و چاپ شده است.

در ابتدای کتاب جدولی مربوط به نشانه‌های اختصاری وجود دارد برای نمونه (ص) نشانه صفحه و (ل) نشانه اسم است. پس از نوشتن هر واژه نشانه‌هایی آمده است که هر یک معنا و مفهوم خاص خود را دارد. در لغت‌نامه دهخدا، حد فاصل میان لغت‌نامه و دایرةالمعارف مشخص نشده است و از این رو هم در رده دایرةالمعارف و هم فرهنگ‌هاست. حدود نیمی از کتاب، لغات است، با معنی و شاهد و نیم دیگر آن اعلام تاریخی و جغرافیایی است.

این اثر حاوی کلیه لغات فرهنگ‌های خطی و چاپی فارسی است و در نقل آنها بسیاری از غلط‌های گذشتگان تصحیح شده است و بسیاری از لغات عربی و مواردی از لغات ترکی، مغولی، هندی، فرانسوی، انگلیسی، آلمانی، روسی و دیگر زبان‌های متداول در زبان فارسی نیز در این فرهنگ آمده است. برای صحیح خوانده شدن لغات، در جلوی هر واژه حروف حرکت دار به کار رفته است که در ابتدای لغت‌نامه دهخدا معرفی شده‌اند.

لغت‌نامه بزرگ دهخدا در ۱۶ جلد به چاپ رسیده است.

- از میان واژه‌نامه‌های فارسی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.
- دایرةالمعارف فارسی زیر نظر غلامحسین مصاحب، در سه جلد.
 - فرهنگ عمید، تألیف حسن عمید در سه جلد (شامل سه بخش لغات، نام‌ها، امثال و حکم و بیست و هشت هزار لغت).
 - برهان قاطع، نوشته محمد حسین بن خلف تبریزی، در سال ۱۰۶۹ ق.، (شامل بیست هزار و دو بیست واژه).
 - فرهنگ فرس اسدی، اسدی طوسی (کهن ترین فرهنگ لغت فارسی).
 - فرهنگ آند راج، اثر محمد پادشاه متخلص به شاد، ۱۳۰۶ ق. در شش جلد.
- بهره‌گیری از رسانه : برای آشنایی دانش‌آموزان با لغت‌نامه دهخدا، می‌توان از نرم‌افزار آموزشی دهخدا بهره جست.
- * شعر پایانی درس، غزلی از حافظ است که به صورت کامل در ذیل آمده است :

دردِ عشقی کشیده‌ام که می‌پرس	زهرِ هجری چشیده‌ام که می‌پرس
گشته‌ام در جهان و آخر کار	دلبری برگزیده‌ام که می‌پرس
آنچنان در هوای خاک دَرش	می‌رود آب دیده‌ام که می‌پرس
من به گوش خود از زبانش، دوش	سخنانی شنیده‌ام که می‌پرس
سوی من، لب چه می‌گزی که مگوی	لب لعلی گزیده‌ام که می‌پرس
بی تو در کلبه گدایی خویش	رنج‌هایی کشیده‌ام که می‌پرس
همچو حافظ، غریب در ره عشق	به مقامی رسیده‌ام که می‌پرس

شعر، حاصل شور درون شاعر است که با نیروی واژه‌ها شکل می‌گیرد و ندای درون شاعر را در فضای شعر، بازتاب می‌دهد.

دهخدا نیز در آخرین لحظات عمر خود به یاد سال‌ها زحمت و رنجی که در راه جمع‌آوری دایرةالمعارف کشیده است، می‌افتد و به تناسب آن به این شعر زیبای حافظ اشاره می‌کند. دهخدا در این راه رنج‌ها و سختی‌هایی را تحمل کرده است که قابل وصف نیست. وی در طول زندگی فعالیت‌های متعددی داشته است و سرآمد آنها تألیف ارزشمند و جاودانه «لغت‌نامه» است که به حق ستودنی است.

* شایسته است این درس در صورت امکان در کتابخانه تدریس شود تا دانش‌آموزان از نزدیک با قفسه‌بندی، انواع فهرست، روش امانت گرفتن کتاب و... نیز آشنا شوند.

جلسه دوم	
واژه‌آموزی	۲۰ دقیقه
بخوان و حفظ کن	۳۰ دقیقه

واژه‌آموزی

در این بخش به واژه‌هایی اشاره شده است که با افزودن «نامه» درست می‌شوند. در این بخش می‌توان به نمونه‌های بیشتری اشاره نمود.

بخوان و حفظ کن

لازم به ذکر است که شعر سید حسن حسینی در قالب رباعی سروده شده است و باقی اشعار در قالب دو بیتی هستند.

واژه	نامه	واژه‌نامه
پایان	نامه	پایان‌نامه
واژه	نامه	واژه‌نامه
گذر	نامه	گذرنامه
سفر	نامه	سفرنامه
لغت	نامه	لغت‌نامه

در هنگام انجام دادن این فعالیت ممکن است برای دانش‌آموزان این سؤال مطرح شود که آیا می‌توان نامه را در ابتدای واژه قرار داد و واژه‌ای نو ساخت.
پاسخ مثبت است. به چند نمونه از این دست، اشاره می‌شود:

نامه	واژه	واژه جدید
نامه	رسان	نامه‌رسان
نامه	بر	نامه‌بر
نامه	نگاری	نامه‌نگاری

جلسه سوم	
۳۰ دقیقه	فعالیت‌های نوشتاری (۱)
۲۰ دقیقه	تمرین خواندن (روخوانی)

فعالیت‌های نوشتاری (۱): املا و واژه‌آموزی

در فعالیت دوم تمرین و تکراری بر جمع مکسر واژه‌ها صورت می‌گیرد.

تعریف جمع مکسر: بعضی از واژه‌ها در زمان جمع بستن نشانه جمع در آخر ندارند، بلکه در شکل مفرد آنها تغییراتی ایجاد می‌شود. البته این گونه جمع بستن مخصوص زبان عربی است و به آنها «جمع مکسر» می‌گویند. تعداد فراوانی از این جمع‌های مکسر در زبان فارسی رواج دارند که بر غنای زبان ما افزوده‌اند و اغلب صرفه جویی آوایی و خطی نیز ایجاد کرده‌اند، مثال: مِلّت‌ها ← مِلل، طَریق‌ها ← طُرُق. مانند:

مفرد	جمع
ادب	آداب
تصویر	تصاویر
مدرسه	مدارس
طفل	اطفال

پاسخ فعالیت:

(فاضل، فضلا) (فصل، فصول) (متن، متون) (کتاب، کُتب)

تمرین خواندن (روخوانی)

بهبود و پیشرفت سواد خواندن دانش‌آموزان از وظایف اصلی نظام آموزشی کشور است. ارتقای این مهارت را می‌توان یکی از نتایج و پیامدهای قطعی نظام آموزشی کشورمان دانست. تدریس روزانه باید مبتنی بر متن کتاب یا فعالیت‌های مربوط به خواندن و همراه با تکالیف و تمرین‌های هفته‌ای باشد. در مسئله «خواندن» بین «نگرش مثبت» دانش‌آموزان و «توانایی خواندن» رابطه مستقیم وجود دارد. دانش‌آموزانی که از نظر «سواد خواندن» در سطح بالاتری قرار می‌گیرند، معمولاً اطرافیان‌شان در مطالعه، نگرش مثبت‌تری دارند و در نتیجه میزان مطالعه اینها بیشتر از سایر دانش‌آموزان است.

همان‌گونه که می‌دانیم خواندن انواعی دارد. از انواع رایج آن می‌توان به خواندن خطابی، همخوانی، خواندن اجمالی، سریع خوانی، گروه‌خوانی، دقیق خوانی، خواندن تجسّسی و خواندن التذاذی اشاره نمود. انتخاب نوع خواندن مستقیماً با محتوا و قالب اثر ارتباط دارد. محتوا و قالب درس نهم نیازمند توجه و دقت است. از این رو، در اینجا روش دقیق خوانی پیشنهاد می‌گردد. در این نوع خواندن، دانش‌آموز متن خواندنی را کاملاً درک می‌کند و آن را به‌طور منظم در حافظه نگه می‌دارد. همچنین به افکار اصلی نویسنده پی می‌برد، ارتباط بین مطالب را درمی‌یابد، خلاصه متن را بیان می‌کند و بالاخره به نتیجه‌گیری آن می‌پردازد.

جلسه چهارم	
۳۵ دقیقه	املا
۱۵ دقیقه	تمرین خواندن (روان خوانی با رعایت لحن)

املا

لازم است معلمان گرامی، در قسمت املا به موارد زیر توجه کافی داشته باشند:

- ۱ توجه بیشتر به وجه آموزشی درس املا، نسبت به وجه آزمونی آن؛
- ۲ انعطاف‌پذیری در انتخاب تمرین‌ها در هر جلسه املا؛
- ۳ توجه به واژه‌ها، به‌عنوان عناصر سازنده جمله‌های زبانی؛
- ۴ ارتباط زنجیروار املاهای گفته شده در جلسه‌های گوناگون.

جلسه پنجم	
فعالیت‌های نوشتاری (۲)	۳۰ دقیقه
ارزشیابی	۲۰ دقیقه

فعالیت‌های نوشتاری (۲): نگارش

فعالیت شماره دو با هدف تقویت نگارش طراحی شده است ولی نگاهی هم به املا دارد. شناخت ترتیب حروف الفبا و تقویت توانایی مرتب کردن واژه‌ها بر اساس ترتیب آنها از اهداف این فعالیت است. از جمله می‌توان از دانش‌آموزان خواست که واژه‌های یک درس را برگه‌نویسی کنند و سپس آنها را به ترتیب الفبا تنظیم و فهرست‌برداری نمایند.

جلسه ششم	
فعالیت‌های نوشتاری (۳)	۵۰ دقیقه

فعالیت‌های نوشتاری (۳): کارگاه نویسندگی

مقایسه و سنجش پدیده‌ها با یکدیگر یکی دیگر از شیوه‌های پرورش ذهن و آمادگی برای نوشتن است. شیوه سنجیدن پدیده‌ها و مقایسه آنها موجب می‌گردد دانش‌آموزان از تفکر یک بُعدی و خطی به سمت تفکر چند بُعدی و همه جانبه حرکت کنند، از قضاوت یک‌سویه بپرهیزند و در داوری‌هایشان به جوانب مختلف توجه نمایند. این فعالیت به تقویت تخیل آنان نیز کمک می‌کند.

فعالیت سوم: درک و برداشت دانش‌آموزان از مَثَل «کار نیکو کردن از پر کردن است» فعالیت دیگر این درس است. در این بخش دانش‌آموزان برداشت‌های شخصی خود از مثل را مطرح می‌کنند. ضرب المثل «کار نیکو کردن از پر کردن است»، که در بخش کارگاه نویسندگی آمده کاملاً با مفهوم و محتوای کلی درس در ارتباط است. مفهوم کلی ضرب المثل این است که پیشرفت و موفقیت با تمرین و ممارست حاصل می‌شود و کارهایی آنچنان شگرف از آن برمی‌آید. داستان شیرین و جذاب زیر آن جمله است: در «بهرام نامه یا هفت پیکر» خمسة نظامی، آنجا که از داستان بهرام و کنیزک، بحث می‌کند، آمده است: روزی بهرام گور ساسانی با کنیز خود به شکار رفت و گورخرهای زیادی صید کرد. با آنکه تمام ملازمان به مهارت و استادی بهرام در شکار گورخر آفرین‌ها گفتند ولی از کنیز صدایی برنیامد و در

مدح و ثنای شاه ساسانی، سخنی نگفت.

بهرام، مدّتی تأمل کرد تا گورخری از دور پیدا شد، آنگاه به کنیز گفت: «میل دارم این گورخر را به هر شکلی که تو بگویی شکار کنم».

کنیز گفت: باید با تیری سر و سُم گورخر را به هم بدوزی. بهرام گور مهره‌ای در کمان نهاد و به دقت رها کرد تا در گوش گورخر جای گرفت. حیوان بیچاره سمّ پای راستش را برای خاراندن به گوش خود نزدیک کرد تا مهره را از گوش خود خارج کند. در این هنگام بهرام با تیری دیگر، گوش و سم را به یکدیگر می‌دوزد. کنیزک گفت انسان در هر کاری اگر مداومت و ممارست کند مسلماً ورزیده و کار آزموده خواهد شد؛ زیرا «کار نیکو کردن از پر کردن است».

شاه چون این سخن شنید، خشمگین شد و به سرهنگ فرمان داد تا کنیز را گردن بزنند. کنیز به حال تضرّع درآمد و از سرهنگ خواست که در قتلش عجله نکند، چون ممکن است شاهنشاه روزی از کرده خود پشیمان شود و تو را که بی تأمل اجرای فرمان کردی مورد خشم قرار دهد. اگر احتیاط کنی و مرا نکشی، قول می‌دهم کاری کنم و تدبیری بیندیشم که بهرام گور نه تنها خشمگین نشود، بلکه تو را بیشتر از پیش مورد تقدّر قرار دهد.

سرهنگ پیشنهاد کنیز را پذیرفت و او را در قصری که در خارج از شهر بود، سکونت داد تا پنهانی در زمره خدمتکاران کار کند و هویتش را مکتوم دارد. این قصر سر به فلک کشیده، شصت پله داشت و کنیز از همان روزهای نخست گوساله‌ای را که تازه از مادر زاییده شده بود بر دوش می‌گرفت و روزی چند بار به بالای قصر می‌برد و پایین می‌آورد. گوساله بر اثر گذشت زمان بزرگ می‌شد، ولی چون به دوش کشیدن و بالا بردن آن، همه روزه چندین بار، تمرین و تکرار می‌گردید، لذا رشد تدریجی گوساله تأثیری در دشواری حمل آن نداشت.

کنیز چون موقعیت را مناسب دید به سرهنگ گفت که بهرام گور را به این باغ و قصر شصت پله بیاورد. سرهنگ چنان کرد و روزی که بهرام به شکار گورخر می‌رفت، برای چند دقیقه استراحت، او را به باغ و قصر زیبایش دعوت کرد و مخصوصاً داستان کنیز و بر دوش کشیدن گاو عظیم‌الجثه و بالا بردنش را از قصر شصت پله شرح داد تا شاه ساسانی را به تماشای این صحنه ترغیب کند.

پس بهرام گور به باغ آمد و کنیز در حالی که روی خود را پوشانده بود، در مقابل بهرام و ملازمانش گاو را بر دوش گرفت و بدون ذره‌ای احساس خستگی و ملالت خاطر آن را از شصت پله به بالای قصر برد و باز گردانید. بهرام به روی خود نیاورد و گفت: «می‌دانم چگونه به این عمل خطیر و شگرف دست یافتی. این گاو را از زمانی که گوساله‌ای نوزاد بود بر دوش گرفتی به بالای قصر بردی و چون در این کار از تمرین و مداومت دست نکشیدی، رشد گوساله در توانایی تو خللی وارد نساخت و گر نه خود بهتر می‌دانی که

این از قدرت و زورمندی نیست بلکه نتیجهٔ تعلیم و تمرین و مداومت است.»

کنیز که به انتظار چنین استدلالی دقیقه‌شماری می‌کرد، بدون تأمل و در لفافهٔ طنز و تعریض، جواب داد: «شهریارا، اگر زن ضعیف‌الجثه، گاوی را بر دوش بگیرد و به بالای قصر شصت پله‌ای ببرد، اعجاب و شگفتی ندارد و به دلیل تمرین و ممارست است ولی اگر شاهنشاه، سم و گوش گورخری را به هم بدوزد نباید نام تعلیم و ممارست بر آن نهاد؟!»

بهرام گور فوراً دریافت که این همان کنیز است. پس، از آنچه گذشت، عذر خواست و سرهنگ را نیز که در قتل کنیزک شتاب‌زده عمل نکرده بود، مورد تفقد و نوازش قرار داد.

از آن تاریخ عبارت «کار نیکو کردن از پر کردن است»، که از واقعهٔ شیرین و جداب بهرام گور و کنیز ریشه و مایه گرفته است، به صورت ضرب‌المثل درآمده و مورد استناد و تمثیل قرار گرفته است.

جلسهٔ هفتم	
بخوان و حفظ کن	۲۰ دقیقه
املاي پایانی	۳۰ دقیقه

املاي پایانی

- در بخش املا رعایت چند نکته ضروری به نظر می‌رسد:
- متن املا مجموعه‌ای از جملات باشد و از انتخاب واژه به تنهایی خودداری شود.
 - واژه‌های خارج از متن کتاب‌های درسی از بیست درصد کل واژه‌ها بیشتر نباشد.
 - علاوه بر جملات موجود در کتاب، از جملات دیگری هم استفاده شود.
 - در هر جلسه از واژه‌هایی که در جلسات قبلی برای دانش‌آموزان مشکل بوده است، نیز استفاده شود تا بتوان درجهٔ پیشرفت شاگردان را اندازه‌گیری کرد.